

[इंग्रजीमध्ये टंकलिखित न्यायनिर्णयाचे मराठीमध्ये भाषांतर]

[सर्वोच्च न्यायालयाचे अहवाल [1996] 2 एस.सी.आर.] पान क्र. २१७-२२१

मेसर्स मारीकर मोटर्स लिमिटेड

विरुद्ध

विक्रीकर अधिकारी आणि इतर

६ फेब्रुवारी १९९६

[न्या. बी. पी. जीवन रेड्डी, आणि न्या. एस. बी. मजमुदार]

विक्रीकर :

केरळ विक्रीकर कायदा -मोटर वाहने आणि ऑटोमोबाईल पार्टस् मध्ये व्यवहार -
भाड्याने खरेदी तत्त्वावर विक्री-कधी विक्री लागू होते-निर्णय दिला की, खरेदीदाराने मान्य केलेली
रक्कम पूर्णपणे भरल्यानंतर खरेदी करण्याचा पर्याय वापरला तरच-तो केवळ-भाडे खरेदी च्या
शेवटी नव्हे-घसारा-१२% चा दर अनुकूल केला-करदात्याला मूल्यांकनाला आव्हान देण्यासाठी
खुला-जर अपील आधी नसेल तर एक महिन्याच्या आत दाखल केले जाऊ शकते-वेळेत दाखल
केल्याप्रमाणे समजावे आणि त्यानुसार त्यामध्ये निर्णय द्यावा-सवलतीची रक्कम उलाढालीमधून

वगळली असावी की नाही, याची चाचपणी खुली ठेवावी.

के. एल. जोहर अँड कंपनी विरुद्ध डेप्युटी कमर्शियल टॅक्स ऑफिसर, कोईम्बतूर, १६ एस.टी.सी. यावर भिस्त ठेवली.

दिवाणी अपिलीय अधिकार क्षेत्र : दिवाणी अपील क्रमांक १०१५/१९७७

डब्ल्यू.ए.क्रमांक ९८/१९७३ मधील केरळ उच्च न्यायालयाच्या २८.६.७६ च्या निर्णय व आदेशावरून.

याचिकाकर्त्याच्या वतीने पी.एस.पोटी, सौ.मालिनी पोडुवाल.

उत्तरवादींच्या वतीने एम.टी. जॉर्ज.

न्यायालयाचा खालील आदेश देण्यात आला :

केरळ उच्च न्यायालयाच्या पूर्ण पीठाच्या निर्णयाविरोधात हे अपील करण्यात आले आहे. केरळ विक्रीकर कायद्यांतर्गत हे प्रकरण उद्भवते आणि संबंधित मूल्यांकन वर्ष १९६५-६६ आहे. याचिकाकर्ते मोटार वाहने आणि ऑटोमोबाईल पार्श्वचे डीलर आहेत. मात्र, येथे प्रश्न मोटार-ट्रकपुरताच मर्यादित आहे. अपीलकर्ता थेट विक्रीच्या माध्यमातून आणि भाडे-खरेदीच्या आधारावर ट्रकची विक्री करतो. आम्ही भाडे खरेदीच्या बाबत संबंधित आहोत.

अपीलकर्ता आणि भाडेकरू यांच्यात झालेल्या भाडे-खरेदी करारानुसार, भाड्याचा कालावधी दोन वर्षांचा आहे. या करारानुसार निर्दिष्ट केलेला संपूर्ण मोबदला दोन वर्षांच्या

कालावधीत भरला जाईल आणि त्या कालावधीच्या शेवटी, भाडेकरार करणारा मालक बनेल, असे या करारात नमूद करण्यात आले आहे.

मूल्यमापनाच्या प्रक्रियेदरम्यान - वाहनांचे मूल्यमापन कसे आणि कोणत्या तारखेच्या संदर्भात -करायचे हा प्रश्न निर्माण झाला. १९ एस.टी.सी. ८० मध्ये हे प्रकरण त्यांच्या न्यायालयात आणण्यात आले. या न्यायालयाने असे म्हटले आहे की भाडे खरेदी करारामध्ये दोन घटकांचा समावेश आहे, (१) निक्षेप घटक आणि (२) विक्रीचा घटक ज्या अर्थाने तो अंतिम विक्रीचा विचार करतो. करारातील अटींची पूर्तता केल्यानंतर इच्छूक खरेदीदाराने हा पर्याय वापरला तर व्यवहारातील विक्रीचा घटक सफल होतो, असे मत व्यक्त करण्यात आले. कराराच्या सर्व अटींची पूर्तता झाल्यावर आणि पर्यायाचा वापर केल्यावर असे गृहीत धरण्यात आले की, तोपर्यंत भाड्याने घेतलेल्या वस्तूंची विक्री होते.पुढे असे गृहीत धरण्यात आले की, विक्री झाली तरच त्यावर विक्रीकर आकारला जाईल.

के. एल. जोहर अँड कंपनी विरुद्ध डेप्युटी कमर्शियल टॅक्स ऑफिसर, कोईम्बतूर, १६ एस.टी.सी. २१३ या खटल्यात या न्यायालयाच्या यापूर्वीच्या निर्णयात असे म्हटले आहे की , विक्रीचा विचार निश्चित करण्याच्या बाबतीत महसूलाला दोन मार्ग खुले आहेत, म्हणजे (अ) मालाची मूळ किंमत घेणे आणि त्यातून घसाऱ्याची योग्य रक्कम वजा करणे किंवा (२) - मालाचे बाजार-मूल्य विक्रीच्या दिनांकाला ग्राह्य धरणे.

वरील तत्त्वांचा अवलंब करून विक्रीकर अधिकाऱ्याने मूल्यांकनाच्या वरील दोन पद्धतींपैकी पहिली पद्धत अवलंबण्याचा प्रस्ताव दिला. दुसऱ्या शब्दांत, त्याला मूळ विक्री किंमत घ्यायची होती ज्यातून त्याने घसाऱ्याची रक्कम वजा करण्याचा प्रस्ताव ठेवला होता. पण यामुळे आणखी एक वाद निर्माण झाला, तो म्हणजे घसाऱ्याचा दर. विक्रीकर अधिकाऱ्यांनी वार्षिक बारा टक्के घसाऱ्याचा दर स्वीकारण्याचा प्रस्ताव मांडला. विक्रीकर अधिकाऱ्यांसमोर आणखी एक प्रश्न होता, तो म्हणजे ही विक्री करारात ठरवून दिलेल्या मुदतीच्या अखेरीस झाली आहे असे मानले जावे की भाडेकरूने पूर्ण किंमत देऊन प्रत्यक्षात खरेदीचा पर्याय वापरला. अपीलकर्त्याचे प्रकरण असे होते की तो घसाऱ्याच्या उच्चतम दरास पात्र आहे असे नाही तर पक्षकारांमधील कराराने भाडे-खरेदीचा कालावधी कितीही वाढविला गेला असला तरी वाढीव कालावधी विचारात घेतला पाहिजे आणि घसारा रक्कम त्या कालावधीसाठी परिगणित केली पाहिजे. म्हणजेच घेणाऱ्याने खरेदीचा पर्याय वापरलेल्या तारखेपर्यंत करदात्याच्या म्हणण्यानुसार, करारात विहित कालावधीच्या शेवटी विक्री आपोआप होत नाही, तर जेव्हा भाडेकरूने देय असलेली संपूर्ण रक्कम भरल्यानंतर पर्यायाचा वापर केला, मग तो करारात विहित कालावधीत असो किंवा वाढीव कालावधीत असो. विक्रीकर अधिकाऱ्याने अपीलकर्त्याचे दोन्ही युक्तिवाद फेटाळून लावले. घसाऱ्याचा दर म्हणून त्यांनी वार्षिक बारा टक्के रक्कम स्वीकारली. भाडेखरेदीची मुदत वाढविण्यात आली का, किती प्रकरणांमध्ये मुदतवाढ देण्यात आली,

या प्रश्नाकडेही त्यांनी लक्ष देण्यास नकार दिला. त्यांनी केवळ करारात नमूद केलेला कालावधी अंतिम मानला आणि या कालावधीची शेवटची तारीख विक्रीची तारीख मानली. अपीलकर्त्याने केरळ उच्च न्यायालयात रिट याचिकेद्वारे मूल्यांकनाच्या आदेशावर थेट प्रश्न चिन्ह उपस्थित केले. (अ) घसाऱ्याच्या दराचा विचार करता, प्राधिकरणाने या प्रकरणाची पुन्हा एकदा तपासणी करावी आणि (२) विक्रीकर अधिकारी कराराचा कालावधी हा एकमेव संबंधित कालावधी मानण्यात आणि अपीलकर्त्याने दिलेल्या मुदतवाढीकडे दुर्लक्ष करण्यात चूक करित होता, असे सांगत विद्वान एकल न्यायाधीशांनी रिट याचिका मंजूर केली. के. एल. जोहर अँड कंपनी या प्रकरणामधील न्यायालयाच्या निर्णयानंतर विद्वान एकल न्यायाधीशांनी असे म्हटले की, भाडेकरू जेव्हा पर्यायाचा वापर करतो तेव्हा विक्री होते आणि करारात विहित कालावधीच्या शेवटी आपोआप नाही. त्यानुसार निर्णयानुसार मूल्यमापन करण्यासाठी त्यांनी हे प्रकरण विक्रीकर अधिकाऱ्यांकडे पाठवले. महसूल विभागाने अपील दाखल केले. हे प्रकरण पूर्णपीठाकडे सोपवण्यात आले होते. घसाऱ्याच्या दराच्या प्रश्नावर पूर्ण पीठाने असे म्हटले की, मूल्यांकन अधिकाऱ्याने प्रत्यक्षात स्वीकारलेला दर वाजवी नाही, असे म्हणण्यासाठी अपीलकर्त्याने न्यायालयासमोर कोणतेही प्रमाण ठेवले नाही. दुसऱ्या प्रश्नासंदर्भात पूर्ण पीठाने व्यक्त होण्यास नकार दिला. त्यात केवळ असे म्हटले आहे की, मुदतवाढ देण्यात आली होती, हे वस्तुस्थिती म्हणून सिद्ध करण्यात अपीलकर्ते अपयशी ठरले आहेत. तसा

कोणताही पुरावा नसताना विक्रीकर अधिकारी इतर कोणत्याही बाबींचा विचार न करता कराराचा कालावधी संपल्यावर आपोआप विक्री होते, असे म्हणणे योग्य आहे का, या प्रश्नात जाणे अनावश्यक आहे, असे मत पूर्णपीठाने व्यक्त केले.

असा सवाल या याचिकेत करण्यात आला आहे.

पुढे जाण्यापूर्वी आपण समर्पक असलेल्या एका वस्तुस्थितीचा उल्लेख करू शकतो. विद्वान एकल न्यायाधीशांच्या निर्णयानुसार विक्रीकर अधिकाऱ्याने १६ जुलै १९७६ रोजीचे मूल्यमापन केले. (रिट अपील प्रलंबित असताना स्थगिती देण्यात आली नसल्याचे आम्हाला सांगण्यात आले आहे.) या आदेशाची प्रत आमच्यासमोर आहे. जेथे मुदतवाढ होती तेथे विक्रीकर अधिकाऱ्याने वाढीव कालावधी स्वीकारला असल्याचे मूल्यांकन आदेशात दिसून आले आहे. असेही दिसून येते की काही प्रकरणांमध्ये, निर्धारित मुदतीपूर्वीच पूर्ण पैसे दिले गेले आणि भाड्याने घेणार्याने खरेदीचा पर्याय वापरला. त्या प्रकरणांमध्ये प्रत्यक्ष कालावधी हा आधार मानला जात असे व अशा कालावधीच्या अखेरीस विक्री झाल्याचे मानले जात असे. आता हे लक्षात घेतले पाहिजे की, पहिल्याप्रसंगी विक्रीकर अधिकाऱ्याला करदात्याने सांगितल्याप्रमाणे मुदतवाढ देण्यात आलेली नाही, हे वास्तव म्हणून आढळले नाही. तो अप्रासंगिक असल्याचे मत असल्याने त्यांनी त्या पैलूत जाण्यास नकार दिला. अभिलेख त्याच्यासमोर होते. आता ही वस्तुस्थिती समर्पक आहे, असे मानल्यानंतर वस्तुस्थिती समर्पक ठरते आणि त्यासाठी आम्ही १६ जुलै १९७६ च्या मूल्यमापन आदेशाचा आढावा घेतला आहे.

तसे असेल, तर पूर्ण पीठाने करदात्याविरुद्ध (प्रश्न - विक्री केव्हा होते) जो आधार दिला आहे, तो अमान्य मानला पाहिजे.

आता, या संदर्भात लागू असलेल्या तत्वाकडे येताना, आपण के. एल. जोहरच्या प्रकरणात (उपरोल्लिखित) या न्यायालयाने प्रतिपादन केलेल्या कायद्याचा पुनरुच्चार करू शकतो, म्हणजे विक्री अस्तित्वात येणे हा वस्तुस्थितीचा प्रश्न आहे आणि जेव्हा भाड्याने घेणारा पर्याय वापरतो तेव्हा तो घडतो. असे म्हणता येणार नाही की केवळ भाडे-खरेदी करारामध्ये विचाराच्या एकूण देयकासाठी एक विशिष्ट कालावधी निश्चित केला गेला आहे आणि खरेदीदाराने त्या कालावधीच्या शेवटी खरेदीचा पर्याय वापरला आहे, म्हणून विक्री प्रक्रिया त्या कालावधीच्या अखेरीस घडत नाही. अशी प्रकरणे असू शकतात जिथे भाड्याने घेणारा विहित मुदतीत रक्कम भरण्यास चूक करू शकतो, तो मुदतवाढ मागू शकतो आणि डीलर मुदतवाढ देऊ शकतो. अशा परिस्थितीत, विक्री स्पष्टपणे तेव्हाच होते जेव्हा खरेदीदार सहमत रक्कम पूर्णपणे भरल्यानंतर खरेदीचा पर्याय वापरतो. या प्रकरणाच्या दृष्टीने आणि १६ जुलै १९७६ च्या मूल्यमापन आदेशातील वस्तुस्थितीचे निष्कर्ष लक्षात घेता या विषयावरील पूर्ण पीठाचा आदेश रद्द करण्यात यावा. आम्ही या विषयावर १६ जुलै १९७६ च्या मूल्यांकनाच्या आदेशाची पुष्टी करतो.

पुढचा प्रश्न घसाऱ्याच्या दराशी संबंधित आहे. १६ जुलै १९७६ च्या मूल्यांकन आदेशात पुन्हा बारा टक्के वार्षिक दर स्वीकारण्यात आला आहे. हा आकडा मनमानी असून कोणत्या

आधारावर हा आकडा गाठला गेला आहे, हे अधिकाऱ्यांनी स्पष्ट केलेले नाही, असे विद्वान वकील श्री पोटी यांचे म्हणणे आहे. ते म्हणतात की, प्राप्तिकर कायदानुसार जेथे भाड्याने ट्रक चालवले जातात, तेथे घसाऱ्याचे प्रमाण चाळीस टक्के आहे. ते म्हणतात की घसाऱ्याचा दर ठरवताना हा घटक लक्षात घ्यायला हवा होता

वर म्हटल्याप्रमाणे अपीलकर्त्याने हा दर मनमानी असल्याचे दर्शविणारे कोणतीही कागदपत्रे सादर केली नाहीत, असे मत पूर्ण पीठाने व्यक्त केले आहे. प्राप्तिकर कायदाने निश्चित केलेला घसाऱ्याचा दर हा वेगळा कायदा आहे आणि त्यात विहित केलेला दर त्या कायद्याच्या हेतूसाठी आहे, या कारणास्तव विचारात घेण्यासही न्यायालयाने नकार दिला आहे. असे असले तरी, अपीलकर्त्याला मूल्यांकन आदेशाविरुद्ध अपील करण्याचा अधिकार आहे, आम्हाला या प्रश्नात पडायचे नाही. करदात्याला मूल्यांकनाच्या आदेशाविरुद्ध त्याने दाखल केलेल्या अपिलात वरील निष्कर्षाला आव्हान देणे खुले होते. करदात्याने १६ जुलै १९७६ च्या आदेशाविरुद्ध अपील दाखल केले नसेल तर त्याला आता असे अपील दाखल करण्याची मुभा दिली जाऊ शकते, असे स्पष्ट करण्यात आले आहे. १६ जुलै १९७६ च्या मूल्यमापन आदेशाविरुद्ध आजपासून एक महिन्याच्या आत अपील दाखल केल्यास ते वेळेत दाखल केले जाईल असे मानले जाईल आणि त्यानुसार त्याचा निपटारा केला जाईल. तथापि, जर त्याने आधीच अपील दाखल केले असेल तर हे निर्देश लागू होणार नाहीत.

आणखी एक किरकोळ प्रश्न निर्माण झाला आहे. याचा संबंध सूट या बाबीशी आहे.

सवलतीची रक्कम उलाढालीमधून वगळायला हवी होती का, हा प्रश्न आहे. गुंतलेली रक्कम कमी असण्याचा विचार करता, आम्ही या पैलूवर कोणतेही मत व्यक्त करत नाही आणि प्रश्न मोकळा ठेवतो.

अशा परिस्थितीत वरील निर्देशांसह हे अपील निकाली काढले जाते. पूर्ण पीठाचा निर्णय निर्णयाच्या विरुद्ध आहे त्या मर्यादेपर्यंत तो रद्द बातल समजला जाईल.

स्वर्च नाही.

अपील निकाली काढण्यात आले.

जी.एन.

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.
